

УДК 378.126(045)

ТЮТОРСТВО ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ДУАЛЬНОЇ ФОРМИ ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Тараджук Д.О., аспірант

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті висвітлено актуальні проблеми тьюторства як складової частини дуальної освіти. Визначено зміст понять «дуальна освіта», «тьютор», «тьюторство». Подано аналіз досвіду впровадження тьюторської системи освіти в Україні та за кордоном. Акцентовано на сучасній трансформації системи вищої професійної освіти в дуальну освіту відповідно до вимог ринку освітніх послуг.

Ключові слова: дуалізм, дуальна освіта, тьютор, тьюторство, конкурентоспроможність, майбутній вихователь, інклюзивне освітнє середовище.

В статье освещены актуальные проблемы тьюторства как составляющей дуального образования. Определено содержание понятий «дуальное образование», «тьютор», «тьюторство». Представлен анализ опыта внедрения тьюторской системы образования в Украине и за рубежом. Акцентировано внимание на современной трансформации системы высшего профессионального образования в дуальной форме образования в соответствии с требованиями рынка образовательных услуг.

Ключевые слова: дуализм, дуальная образование, тьютор, тьюторство, конкурентоспособность, будущий воспитатель, инклюзивная образовательная среда.

Taradiuk D.O. TUTORING AS A COMPONENT DUAL FORM GETTING A HIGH PEDAGOGICAL EDUCATION

The article highlights the actual problems of tutoring as a component of dual education. The content of concepts “dual education”, “tutor”, “tutury” is defined. The analysis of the experience of implementation of the tutor system of education in Ukraine and abroad is given. The attention is focused on the modern transformation of the system of higher vocational education into dual education in accordance with the requirements of the market of educational services.

Key words: dualism, dual education, tutor, tutoring, competitiveness, future educator, inclusive educational environment.

Постановка проблеми. Ринок праці, сформований нині, вимагає перегляду традиційних підходів у системі професійної освіти. У процесі динамічного реформування дошкільної освітньої галузі суттєво змінюються вимоги, що висувуються нині до майбутніх вихователів нової генерації. У разі прийому на роботу керівників закладів дошкільної освіти цікавить не стільки формат «знань» випускників, скільки їх готовність до здійснення якісно-дјевої професійної функції. Наявна система професійної підготовки майбутніх вихователів досить успішно забезпечує засвоєння знань, умінь і навичок їх фахової діяльності. Розвиток інших якостей фахівців, які працюють в умовах інклюзивного освітнього середовища вимагає значного підвищення ролі професійного зростання, актуалізації процесів самопізнання і самовдосконалення. На це зорієнтована діяльність тьюторів.

В організації тьюторської практики у вищому педагогічному навчальному закладі центральне місце посідає дуальний підхід.

На розширеному засіданні Колегії Міністерства освіти і науки України (6 січня 2018 р.) було прийнято Концепцію підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти

в Україні. У цій Концепції передбачається встановлення рівноправного партнерства закладів вищої, фахової передвищої, професійно-технічної (професійної) освіти, роботодавців та здобувачів освіти з метою набуття останніми досвіду практичного застосування компетентностей та їх адаптація в умовах реальної професійної діяльності. Саме цей підхід забезпечує оптимальність практичних впливів, раціональне поєднання теорії і практики, методів, засобів навчання і виховання студентської молоді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. зауважується, що освіта належить до «найважливіших напрямів державної політики України». Держава виходить з того, що освіта – це «стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості» [17, с. 2]. Водночас індекс глобальної конкурентоспроможності України на 11-му місці, а якість підготовки

персоналу в компаніях та організаціях – на 94-му. Однак освітні установи поки ще не в змозі переорієнтуватися на нові цілі підготовки фахівців. Впровадження таких освітніх заходів, як впровадження інноваційних технологій, комп'ютеризація навчальних процесів, реалізація технології тьюторства, дуальний підхід мають підвищити кваліфікаційний рівень випускників для закладів дошкільної освіти.

Проблему професійної готовності та удосконалення змісту підготовки фахівців дошкільної освіти досліджували ряд учених, зокрема Л. Артемова, Г. Беленька, А. Богуш, Е. Вільчковський, Н. Гавриш, Н. Денисенко, Є. Карпова, К. Крутій, О. Кучерявий, І. Луценко, Н. Лисенко, М. Марусинець, М. Машовець, Г. Підкурганна. Теоретичні та науково-практичні розробки в сфері системної організації професійної освіти на основі методологічного принципу дуальності зустрічаються в працях таких німецьких учених: Г. Бауман, Г. Пецольт, А. Шелтен, К. Штратман. Різним аспектам тьюторської діяльності присвячені праці науковців Дж. Бейлі, Е. Гордон, М. Іващенко, Дж. Кітченса, Т. Ковальова, В. Кухаренко, Р. Морган, Ч. О'Мейлі, Е. Хейс, Р. Шаран та ін. Особливо цінними для нашого дослідження виявилися розвідки закордонних дослідників щодо дуальної форми здобуття вищої освіти (Д. Бауд, Дж. Бреннан, Дж. Гарнетт, І. Каннінгем, К. Костлі, Б. Літл, І. Ніксон, Дж. Релін, Н. Соломон, Б. Уокмен).

Проте аналіз наукових праць дає змогу стверджувати, що дослідники, які вивчають основи тьюторської діяльності в дошкільних закладах, у своїх працях мало висвітлюють проблему розробки та впровадження науково-методичного забезпечення відповідно до дуального підходу, що потребує додаткового обґрунтування.

Так, аналіз теорії та практики досліджуваної проблеми дав змогу виявити суперечності між потребою системи дошкільної освіти в професійних тьюторах та реальним станом і характером процесу підготовки вихователів для роботи в інклюзивному освітньому середовищі з використанням дуального підходу.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – проаналізувати важливість проблеми впровадження тьюторства як складової дуальної форми здобуття вищої педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зауважити, що впровадження тьюторської системи освіти в українську освіту бере свій початок у досвіді зарубіжних країн. Тьюторство є оксфордсько-кембриджським феноменом, який утвердився

ще у двох славетних університетах середньовічної Англії. Тьютор (від англ. Tutor) означає «домашній вчитель, репетитор, (шкільний) наставник, опікун» [1, с. 5].

Т. Пахомова зауважує: «В Єлисаветградській гімназії, як і у всіх інших гімназіях Російської імперії, була посада наставника, який згідно з інструкцією 1871 року мав досконало вивчати свого вихованця, його характер, нахили, здібності й недоліки, здійснювати над ним «неусыпное попечение», знати його домашню обстановку, а також оточення, в якому він знаходиться» [18, с. 221].

У педагогічній думці розуміння поняття «тьютор» формувалося кілька століть. Нині, акцентуючи на ролі тьютора в індивідуалізації навчання, Т. Ковальова вважає, що він має «будувати такі ситуації життя, де стало б можливим проявити освітні цілі і мотиви через реальні дії». На переконання науковця, завдання тьютора полягає у «побудові освітнього простору як простору прояву пізнавальних ініціатив та інтересів» [13, с. 9]. О. Плахотник, зі свого боку, розуміє під особою тьютора «дійсно нову фігуру в педагогічному просторі, проблематизатора, який ставить проблему перед студентом-практиком, а той, унаслідок її розв'язання, набуває критеріїв «запитів» до всіх педагогічних позицій» [19, с. 222].

Нині тьюторство розглядають і як «систему навчання, яка поєднує у собі: наявність особистих наставників та створення окремої освітньої програми для кожного студента; підвищення якості надання освітніх послуг, що передбачає досягнення високого рівня підготовки майбутніх вихователів, здатних до кваліфікованої професійної практики» [11].

Основною діяльністю тьютора є проведення індивідуальних або групових навчальних занять із майбутніми вихователями; бути репетитором, наставником, виконувати функції керівника, координатора, консультанта.

Ми погоджуємося з думкою Н. Меркулової про те, що підготовка тьюторів – це важлива умова модернізації вітчизняної освіти. «Основними завданнями тьюторського супроводу в Україні є:

1) розробка нормативно-правової бази щодо тьюторської діяльності;

2) визначення цілей і змісту діяльності тьютора та замовників тьюторських послуг з урахуванням світового досвіду тьюторських практик;

3) розвиток власних розробок із метою забезпечення наукових досліджень та навчально-виховного процесу та ін.» [15, с. 156].

Діяльність тьютора А. Бойко вважає «однією з універсальних міжнародних форм

організації навчально-виховної діяльності у вищій педагогічній школі, оскільки в умовах виконання Болонських реформ відбувається інтернаціоналізація засобів формування фахівця. Як основу діяльності тьютора науковець виділяє суб'єкт-суб'єктну взаємодію, яка дозволяє тьютору охопити своєю професійно-вдумливою увагою кожного, реалізувати на практиці принципи суб'єктності, індивідуального підходу, елективності, креативності, здійснювати особистісно-орієнтовану педагогічну діяльність» [5, с. 9].

Ми вважаємо, що успішність тьюторської діяльності залежить від багатьох факторів: психологічна готовність адміністрації та колективу закладу дошкільної освіти до дуальної форми навчання, прийняття основних принципів; наявність спеціальних умов для реалізації дуальної освіти; наявність необхідних фахівців або домовленості про психолого-педагогічний супровід майбутнього вихователя під час навчання за дуальною формою.

Водночас криза традиційної моделі організації українського «дошкілля» спонукала до пошуку шляхів утвердження модернових варіантів індивідуалізації освіти через дуальний підхід. Нині тьюторів в Україні готують в International Academy of Tutoring міста Києва за програмою, яка ґрунтується на традиціях англійських вишів Оксфорда і Кембриджа, а також польського Collegium Wratislaviense, де не виокремлюється і дуальна форма організації навчання.

Говорячи про дуальну освіту, варто проаналізувати поняття «дуалізм». Дуалізм (від лат. dualis – двоїстий) – принцип філософського пояснення сутності світу, який виходить із визнання наявності в ньому двох рівноправних субстанцій – духу і матерії, свідомості й буття, ідеального і матеріального [7, с. 105]. Вільна енциклопедія Вікіпедія подає поняття «дуальна освіта» таким чином: «Дуальна освіта (від лат. dualis – подвійний) – вид освіти, при якій поєднується навчання осіб у закладах освіти з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації» [10]. Досить широко застосовується в різних галузях знань (філософії, політології, економіці, соціальних та природничих науках). а в педагогіці поняття «дуальна система» вперше було використане у Федеративній Республіці Німеччини всередині 1960-х рр. для позначення нової форми організації професійного навчання, що пізніше поширилась і на інші німецькомовні країни – Австрію, Швейцарію. Дуальна освіта визначається як така, що поєднує навчання у професійному училищі та на підприємстві [8, с. 15].

У широкому розумінні поняття «дуальне навчання» використовується для опису європейських університетських програм, що поєднують університети й підприємства, щоб створити нові можливості для навчання на робочих місцях [1]. Дуальне навчання формує університетський рівень мислення на робочому місці (оплачуваному та неоплачуваному) для того, щоб полегшити визнання, придбання та застосування індивідуальних і колективних знань, навичок і вмінь для досягнення конкретних акредитованих результатів для студента, роботодавця й університету [2].

Подальший розвиток визначення дуального навчання ми знаходимо в англійських дослідників П. Собечовської і М. Майч, які зазначають, що у даній моделі навчання беруть участь студенти вищих навчальних закладів, які мають повну зайнятість на підприємстві, їх програми навчання інтегровані у практичну діяльність на підприємстві і призначені для задоволення потреб як самих студентів, так і цілей підприємства або організації [4]. Водночас Європейський центр розвитку професійної освіти (Cedefop) визначає дуальне навчання як набуття знань і навичок через виконання і рефлексію на завдання у професійному контексті, або на робочому місці [1].

Вчені переконливо доводять, що дуальна освіта покликана наблизити систему освіти до вимог ринку праці, створити можливості надання сучасних компетенцій випускникам навчальних закладів та підвищити конкурентоспроможність як випускників освітніх закладів, так і самих закладів освіти в умовах глобалізації освітніх процесів [4; 6; 9].

Резолюція конференції «Дуальна освіта як відповідь на виклики, що стоять перед сучасною системою української освіти» (2014 р., м. Київ) визначає мету системи дуальної освіти, а саме: наблизити якість підготовки фахівців до потреб сучасної економіки та вимог ринку праці та створення можливостей для навчальних закладів надавати випускникам найсучасніші компетенції та кваліфікації [20, с. 68].

Невипадково у ст. 9 Закону України «Про освіту» визначено дуальну освіту як одну з форм здобуття освіти. Дуальна форма здобуття освіти – це спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти (в інших суб'єктів освітньої діяльності) з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору [12].

Під системою дуальної освіти мається на увазі практика, коли в підготовці молодих фахівців беруть участь одразу два заклади –

освітній (університет, коледж та ін.) і навчальне підприємство. Освітній процес організований так, що у закладі вищої освіти студент спочатку отримує базові теоретичні знання. Таким чином, на базі теоретичних знань, він іде практикуватися на підприємство, яке заздалегідь уклало з університетом угоду про співпрацю, і виконує там роботу, пов'язану з обраною спеціальністю, при цьому його праця оплачується підприємством.

Реалізуючи Закон України «Про освіту», вбачаємо необхідність у вивченні зарубіжного досвіду щодо впровадження дуальної освіти. У традиційних університетах зазвичай передбачені довгі канікули, а в дуальних канікули використовуються для підвищення шансів на працевлаштування. До того ж, за дуальної системи теоретичні курси чергуються з практичними заняттями у різних відділах компанії. Тобто протягом певного періоду (наприклад, по три місяці) студент навчається в університеті, потім на підприємстві, згодом знову в університеті тощо. Курсові роботи студентів за дуальної системи – це не просто теоретичні роботи. Вони також містять проекти, що стосуються практичної роботи їх компаній. Студенти вивчають фундаментальні принципи і те, як застосовувати їх на практиці [14, с. 56].

За твердженням В. Вем'яна, дуальне навчання є «продуктом тісної взаємодії освітніх установ і роботодавців з успішною професійною та соціальною адаптацією майбутнього фахівця. Студент вже на ранніх етапах процесу навчання включається у виробничий процес як працівник підприємства, який згідно з функціональними обов'язками розпоряджається виділеними ресурсами, несе посадову відповідальність та опановує професійні навички в певних випадках отримує заробітну плату. На етапі презентації результатів опановуються теми певних модулів навчального плану: підготовка доповідей, рефератів, випускних робіт; підготовка і демонстрування відеосюжетів; створення різноманітних схем, які розкривають внутрішні взаємозв'язки явищ і тенденцій» [6, с. 30]. У своїх дослідженнях вчений акцентує на досвіді передових країн, він переконливо стверджує: «Для кожного студента розробляється індивідуальна програма, і кожен студент має право вибрати власну траєкторію руху до наміченої мети – отримання відповідного ступеня з конкретної спеціальності.

Процедура вибудовування освітньої траєкторії включає в себе встановлення черги освоєння курсів, вибір дисциплін із варіативної частини, визначення кількості предметів на кожен семестр і, зрештою, складання розкладу. Для реалізації дуальної програми має бути Student Adviser (кон-

сультант або куратор). Його основна функція полягає у розробленні, уточненні та корекції індивідуальної гнучкої програми навчання для кожного студента, з урахуванням його особистих можливостей і потреб у рамках умов, визначених специфікою навчального закладу. Протягом усього терміну навчання студент постійно працює з таким фахівцем-куратором» [6, с. 31–32].

Дуальна форма освіти на ранніх стадіях навчання забезпечує набуття студентами цільової підготовки, певних професійних компетенцій, а також таких особистісних якостей, як уміння працювати в команді, навичок оптимального вибору технологічного рішення, відповідальності за доручену ділянку діяльності. У процесі роботи він по-новому осмислює майбутню спеціальність і приймає обґрунтоване рішення про правильність вибору професії. До того ж, сумлінна праця може забезпечити майбутньому фахівцю як додаткові доходи, так і стаж роботи, що є дуже важливим при подальшому працевлаштуванні. В сучасних умовах ці переваги є суттєвими. Необхідно визначити навчальні елементи, які виконані з дотриманням певних умов і вимог, які містять інформацію стосовно однієї навички або окремого завершеного фрагмента інформації. Кожен навчальний елемент включає в себе: чітко сформульовану ціль навчання; перелік необхідного обладнання, матеріалів і допоміжних засобів; перелік додаткових навчальних елементів; сторінки з ілюстрованим навчальним текстом; перевірка засвоєння включає контрольні питання і практичні завдання [6, с. 30–31].

Осмислення співвідношення теорії і практики дало змогу М. Дерновій зауважити: «Дуальне навчання робить вищу освіту життєздатною, дає їй змогу чутливо реагувати на соціальні вимоги динамічних ринків праці, навчання впродовж життя і нових галузей транс-дисциплінарних знань за допомогою:

- надання освітніх і науково-дослідних можливостей для дорослих студентів, тим самим покращуючи і полегшуючи безперервний професійний розвиток;
- підвищення цінності навчання, що забезпечує переваги для компаній, державних і приватних установ та організацій, або відповідає їх стратегічним цілям;
- зміцнення інноваційної діяльності вищих навчальних закладів та політики щодо навчання впродовж життя» [9, с. 138].

Таким чином, перевагою дуального підходу у підготовці тьюторів є його індивідуальна неповторність. Індивідуальний підхід до організації процесу навчання дає кожному студенту змогу вибрати ту чи іншу дуальну програму і не залежати в своєму виборі від

всіх інших студентів. В умовах індивідуалізації освітня траєкторія студента, який вибрав дуальну програму, буде вибудована так само легко, як і для тих, хто обрав навчання за звичайними програмами. Цільовий компонент введення дуальних програм може бути розглянуто на двох рівнях: зовнішньому та внутрішньому. Зовнішній це зв'язок з підприємством, а внутрішній – це зв'язок з освітою, яку має студент [6, с. 31–32].

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, тьюторство як складова частина дуальної освіти передбачає координування та дозування різних видів діяльності. Звичайно, підготовка педагогічних кадрів, у тому числі і педагога дошкільного фаху, передусім має відповідати вимогам сучасності, адже це перша освітня ланка, від якої залежить рівень освіченості і вихованості майбутнього покоління. Тьюторський підхід забезпечить студентам здобуття теоретичних та практичних знань, умінь та компетентностей, що належать до освітньої галузі у сфері професійної діяльності, що дасть їм змогу ефективно виконувати функції вихователя-тьютора, які орієнтовані на формування тьюторської організації освітнього процесу.

Очевидно, що проблеми дуальної форми навчання у професійній підготовці майбутніх педагогів, зокрема вихователів як тьюторів, присвячено мало досліджень, тому перспективою вбачаємо впровадження експериментальної роботи щодо введення тьюторства в систему професійної діяльності майбутніх вихователів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Boud D. Work as the curriculum: Pedagogical and identity implications / D. Boud, N. Solomon. UTS Research Centre Vocational Education & Training Working Knowledge: Productive learning at work Conference proceedings 10–13 December 2000, University of Technology Sydney, New South Wales, Australia Working Paper 07. University of Worcester. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.538.4204&rep=rep1&type=pdf>.
2. Cedefop: Glossary – Quality in Education and Training. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2011. URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/4106_en.pdf.
3. Garnett J. University work based learning and the knowledge driven project. Work based learning in health care: applications and innovations. Rounce, Katherine and Workman, Barbara, eds. Kingsham Press, Chichester. 2005. URL: <http://eprints.mdx.ac.uk/id/eprint/2685>.
4. Sobiechowska P. & Maisch. «Work-based learning: in search of an effective model». Educational Action Research. M., 2006. vol. 14, no. 2. P. 267–268.
5. Бойко А. Тьюторство як засіб задоволення освітніх потреб особистості, країни і суспільства. Педагогічні науки. 2010. Вип. 1. С. 4–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2010_1_4.
6. Вем'ян В.Г. Дуальна форма професійної освіти як умова ефективного рішення завдань модернізації освіти / В.Г. Вем'ян, В.Г. Тер-Ованес'ян. Психологія: реальність і перспективи. 2015. Вип. 5. С. 29–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2015_5_8.
7. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К., 1997. – 375с.
8. Гордон Эд., Гордон Эл. Столетия тьюторства: история альтернативного образования в Америке и Западной Европе. Ижевск: ERGO, 2008. 265 с.
9. Дернова М.Г. Дуальна модель вищої професійної освіти дорослих: європейський досвід. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2014. Вип. 2. С. 137–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2014_2_19.
10. Дуальна освіта / Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0.
11. Дуальна освіта: навчання і робота – два в одному. URL: <http://pedpresa.ua/3740-dualna-osvita-navchannya-i-robota-dva-v-odnomu.html>.
12. Про освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39, Ст. 380. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
13. Ковалева Т.М. Профессия «тьютор» / Ковалева Т.М., Кобыща Е.И., Попова (Смолик) С.Ю., Теров А. А., Чередилина М. Ю.; под ред. С.Ю. Поповой (Смолик). М. Тверь: СФК-офіс, 2012. 246 с.
14. Лилик М. Міжнародний Форум: Принципи дуальної освіти: можливості впровадження в систему освіти в Україні. Маркетинг в Україні. 2015. № 3. С. 54–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mvu_2015_3_7.
15. Меркулова Н.В. Генезис та сучасний стан професійної підготовки тьюторів / Н.В. Меркулова, О.В. Канарова. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки. 2017. Вип. 75(2). С. 154–157. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpn_2017_75\(2\)_32](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpn_2017_75(2)_32).
16. Микитюк С.О. Ресурсне забезпечення тьюторської діяльності в системі фахової підготовки майбутніх педагогів. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. 2012. Вип. 38. С. 72–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_zntndr_2012_38_14.
17. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf.
18. Пахомова Т. Шляхи впровадження тьюторської системи освіти у зарубіжних країнах. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2012. № 5(1). С. 220–224. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2012_5\(1\)_35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2012_5(1)_35).
19. Плахотник О.В. Проблематика тьюторства в філософському контексті. Філософські перипетії : вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2001. № 509. С. 221–223.
20. Резолюція конференції «Дуальна освіта як відповідь на виклики, що стоять перед сучасною системою української освіти». Маркетинг в Україні. 2014. № 5. С. 67–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mvu_2014_5_15.